

1917 -1940 YILLARDA O‘ZBEKISTONDA TA‘LIM TIZIMI

Buranboyeva Muyassar Mirzaliyevna

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti, Tarixshunoslik manbashunoslik va tarixiy tadqiqot usullari kafedrası 1- kurs magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20117449>

Annotatsiya: Mazkur maqolada 1917–1940-yillarda O‘zbekistonda ta‘lim tizimining shakllanishi va rivojlanish jarayoni tahlil qilinadi. Tadqiqotda inqilobdan keyingi davrda ta‘lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar, yangi maktablarning tashkil etilishi, savodsizlikka qarshi kurash siyosati hamda milliy kadrlar tayyorlash jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, sovet hokimiyatining ta‘lim siyosati, yozuv islohoti, o‘quv dasturlarining yangilanishi va ta‘lim tizimining ijtimoiy-madaniy hayotga ta‘siri ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Аннотация: В данной статье анализируется формирование и развитие системы образования в Узбекистане в 1917–1940 годах. В исследовании рассматриваются реформы в сфере образования после революции, создание новых школ, политика ликвидации неграмотности, а также процессы подготовки национальных кадров. Особое внимание уделяется образовательной политике советской власти, реформам письменности, обновлению учебных программ и влиянию системы образования на социально-культурную жизнь общества.

Kalit so‘zlar: ta‘lim tizimi, savodsizlikka qarshi kurash, sovet ta‘lim siyosati, maktablar, o‘qituvchilar tayyorlash, yozuv islohoti, O‘zbekiston SSR, 1917–1940-yillar.

XX asr boshlarida O‘zbekiston hududida ta‘lim tizimi asosan diniy–an‘anaviy maktablar — maktab va madrasalar shaklida faoliyat yuritgan bo‘lsa, 1917-yildan so‘ng Sovet hokimiyatining o‘rnatilishi bilan bu tizim tubdan o‘zgardi. Bolsheviklar yangi jamiyat qurish yo‘lida ta‘limni “sotsialistik ong”ni shakllantirish vositasi deb bilgan holda 1920-yillarda O‘zbekistonda keng ko‘lamli savodsizlikni tugatish kampaniyasini boshladi. Bu holat jamiyat hayotiga ta‘sir etmay qolmadi. 1923-yilgi statistika ma‘lumotlarga ko‘ra, Respublika aholining 90 foizi savodsiz edi. Aholiga dastlab sovet g‘oyalarini mustahkam tatbiq etish uchun ham ularning savodini chiqarish muhim edi.

Ma'lumki ta'lim tizimi rivojlanish davri bu jarayonda yuzaga keladigan muammolar kishi jamiyati taraqqiyotining turli davrlarida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan va shunday bo'lib qoldi. 1917-yilgi fevral voqealari va oktabr to'ntarishidan so'ng Markaziy Osiyo xalqlarining hayotida - ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy, jumladan xalq maorifi sohalarida keskin o'zgarish yuz berdi. Ziyolilar va arboblarning faoliyati keng tus oldi, chuqur ijtimoiy-madaniy mazmun kasb etdi. Jadid ziyolilari, ijod ahli bo'lmish Munavvar Qori, Mahmudxo'ja Behbudiy, Sadridin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Hamza, G'ozil Yunus, Xurshid va boshqalar bilan bir qatorda XX asr bo'sag'asida tug'ilgan iste'dodli yoshlar Mashriq Yunusov, Naim Said, Rafiq Mo'min, Mahmud Xodiev, Baxrom Xaydariy va boshqa qator ziyolilar madaniyat, maorif soxalarida jonbozlik qildilar, ijtimoiy yo'naltirilgan ijod bilan shug'illandilar. Samarqandda mashhur ma'rifatparvarlar Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Akobir Shomansurzoda, Said Axmad, Saidaxmatxo'ja Siddiqiy, Mardonquli Shomhammadzoda maktab islohotini amalga oshirish fikri bilan maydonga chiqdilar. Ular 1917-yil aprel oyidan boshlab "Hurriyat" gazetasi sahifalarida yangi usuldagi maktablarning keng tarmoqlarini yaratish zarurligi haqidagi fikrni ilgari surdilar. "Anjumani maorif"

jamiyatining mablag'lariga "Rushdiya" maktabi ochildi, unda bepul o'qitilar edi. Abdurauf Fitrat bilan Kamol Shams bu maktabda o'quvchilarga islom diniy ta'limoti, islom tarixi, musulmon huquqi, turk, arab va fors tillarini, arifmetika, geometriya, geografiya, tabiatshunoslik, tarix fanlari o'qitilgan. Yoz faslida Samarqandning o'zida taniqli ma'rifatparvar, shoir va dramaturg Hoji Muin Shukrullo "Tarbiyat" maktabini ochdi. 1918-yilning yozida Samarqandda "Musulmon o'qituvchilari uchun pedagogik kurslar" ochildi va kuzida esa Toshkentda Toshkent uyezding tub yerli aholisi uchun maktab o'qituvchilari kurslari ochildi. 1918-yil 9-aprelda Munavvar Qori uyida to'plangan jadidlar Turkiston Xalq dorilfununining musulmon bo'limini tashkil etish maqsadida 9 kishidan iborat tashkilot komissiyasini tuzadi. 1918-yil 2-iyun kuni sobiq seminariya binosida dorilfununning o'zbeklar uchun maxsus o'qituvchilar tayyorlovchi bo'limi - "Dorilmuallimin" ochildi. Munavvar Qori yevropacha usuldagi xalq dorilfununi tashkil etish bilan bir qatorda, mavjud madrasalarni isloh qilish va ularda dunyoviy fanlar o'qitilib, milliy ziyolilar tayyorlash g'oyasini ham ilgari suradi. Bu qarashlarini - u 1923-yil iyunda Toshkentda bo'lib o'tgan xalq maorifi mudirlari qurultoyidagi ma'ruzasida bayon etgan, 1923-yil bu yangi usulda 30dan ortiq madrasa va eski maktablarda talabalar o'qitilgan..

Xalq ta'limining iste'dodli tashkilotchilari Abduqodir Shakuriy, Ismatulla Raxmatullaev, Isxoqxon Ibrat, O.Dadaxujaev, Abdulla Mustaqov, Xodi Fayziev, Ashurali Zoxiriy, Sobirjon Raximov, Shokirjon Raimiy, Qori Niyoziy, Sayd Rizo Alizoda, To'xtanazar Shemuhammedov, Rafiq Mo'min va boshqalar katta pedagogik ish olib bordilar. Maktablar soni o'sdi. 1918-yil boshida 330taga, 1920-yilda Farg'ona, Sirdaryo, Samarqand viloyatlarida 1405taga yetdi. Tashkil bo'lgan maktablar, ayniqsa qishloq joylarida va tumanlarda asosan 1-2 boshlang'ich sinflardan iborat edi. Keyinchalik yuqori sinflar paydo bo'lib bordi. Bunday tartibotdagi qizlar maktablari ham Toshkentda, Andijonda, Qo'qonda va boshqa joylarda birin-ketin ochildi. Ayol muallimlar Solixaxon Muhammadjonova, Muharrama Qodirova, Gulso'm Kopayeva, Fotima Burnasheva, Zebiniso Razzpova, Zaynab Sadriddinova, Maryam Sharipova va boshqalar ta'lim- tarbiya ishlarini olib borgan.

Milliy, jadid maktablari uchun darsliklar, o'qish kitoblarini ziyolilarimiz yozib chiqarib keldilar. 1917-yilda A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini qayta nashr qildi, shuningdek "Maktab gulistoni" o'qish kitobini, ikki jildlik "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" kitoblarini. Fitrat 1917-yilda "O'quv" kitobini, 1919-yilda Sh. Raximiy va Q. Ramazon bilan birga "Ona tili" darsligini, so'ngra "Imlo masalalari" kitobini yozib chiqardi. Shokirjon Raximiy 1919-yilda birinchi alifbo - "Sovg'a", 1922-yilda "O'zbek alifbosi" darsliklarini chop etdi. Xo'jalikning parokandaligi, sun'iy to'siqlar oqibatida XX asrning 20-yillarida boshida maktablar soni qisqardi, darsliklar yozish, nashr qilish to'xtadi. 1922-yila kelib Turkistonda bolalarning 25 foizi maktablarga jalb qilingan edi. Buxoro Respublikasida 1921- yilda 175 ta yangi maktab, 11 ming o'quvchi bo'lgan. Lekin 1924-yil o'rtalariga kelib maktablar 69 tani, o'quvchilar soni 3563 tani tashkil qildi.

Mavjud institutlar va texnikumlarning bazalarida yangi o'quv yurtlari, jumladan, paxtachilik-irrigatsiya, politexnika, qishloq xo'jaligi, kon qidirish, zooveterinariya, avtomobil yo'llari, to'qimachilik transport, tibbiyot institutlariva boshqa institutlar ochildi. Pedagogik akademiya bazasida 1933-yili Samarqandda O'zbekiston davlat universiteti (hozirgi SamDU) ochildi. 20-30 yillarda xotin-qizlarning savodini chiqarishga katta e'tibor berildi, ayollarning savodsizligini tugatish bo'yicha maxsus kurslar tashkil qilindi. 1926-yilda respublikadagi 82 ta savodsizlikni bitirish maktablarida 2700 xotin-qiz o'qigan bo'lsa, 1936-yilda 186ming ayol

savodini chiqargan. Dastlab ayollar orasida savodsizlikni bitirish kurslari o'qituvchilari, bog'cha, maktab o'qituvchilari tayyorlandi. 1929-yilda o'ndan ortiq xotin-qizlar pedagogika va meditsina texnikumlari mavjud edi. 1943-yilda respublikada 41 oliy o'quv yurti va 52 o'rta maxsus bilim yurtlari faoliyat ko'rsatdi. Bu davrda o'qish va yozuv arab alifbosiga asoslangan eski o'zbek yozuvi edi. Arab yozuvi Sovet davrining boshlariga qadar o'zbek tilining asosiy yozuv tizimi bo'lib kelgan. U islomiy an'analarga asoslangan bo'lib, asrlar davomida ishlatilgan va Markaziy Osiyoni kengroq musulmon olami bilan bog'lab turgan. 1929-yilda sovet hokimiyati **modernizatsiya siyosati** doirasida hamda diniy ta'sirdan uzoqlashish maqsadida **lotin yozuviga asoslangan alifboni** joriy qildi. Biroq bu siyosat **1940-yilda o'zgartirildi** va Sovet Ittifoqi bilan yanada yaqin integratsiyani ta'minlash uchun **kirill yozuvi majburiy tarzda joriy etildi**. Sobiq Sovet davrlarida bir xiltartibda alifbo joriy qilinishi bu zamonaviylikka va rivojlanishga kata turtki bolib xizmat qildi.

Kirill yozuvi **ellik yildan ortiq vaqt davomida ustun yozuv tizimi bo'lib qoldi** va O'zbekistonda savodxonlik, ta'lim tizimi hamda matbaa madaniyati bilan chambarchas bog'lanib ketdi va XXasr 50 – yillariga kelib aholining savodxonligi ancha oshib qoldi.

Xulosa qilib aytganda, 1917–1940-yillarda O'zbekistonda ta'lim tizimi tubdan o'zgarish va yangilanish jarayonini boshdan kechirdi. Bu davr mamlakat tarixida ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarda katta o'zgarishlar yuz bergan davr bo'lib, ta'lim tizimi ham ushbu jarayonlarning muhim tarkibiy qismiga aylandi. 1917-yilgi siyosiy o'zgarishlardan so'ng yangi hokimiyat tomonidan ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Avvalo, eski maktab va madrasalar faoliyatiga muqobil ravishda yangi tipdagi dunyoviy maktablar tashkil etildi hamda ta'lim tizimini zamonaviylashtirishga e'tibor qaratildi. Mazkur davrda savodsizlikni tugatish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Aholining katta qismi savodsiz bo'lganligi sababli savodsizlikka qarshi kurash kampaniyalari tashkil etilib, turli kurslar, maktablar va o'quv markazlari ochildi. Natijada qisqa vaqt ichida savodxonlik darajasi sezilarli darajada oshdi. Shu bilan birga, o'qituvchilar tayyorlash masalasiga ham alohida e'tibor berildi. Pedagogika texnikumlari va institutlari tashkil etilib, milliy kadrlarni tayyorlash jarayoni yo'lga qo'yildi.

1917–1940-yillarda ta'lim tizimida amalga oshirilgan yana bir muhim o'zgarish yozuv islohoti bilan bog'liq bo'ldi. Dastlab arab yozuvi o'rniga lotin yozuvi joriy etildi, keyinchalik esa 1940-yilda kirill alifbosiga o'tish amalga oshirildi. Bu o'zgarishlar ta'lim tizimiga, darsliklar va o'quv jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Yangi alifbolarning joriy etilishi o'quv dasturlarining yangilanishiga hamda o'quv adabiyotlarining qayta ishlab chiqilishiga olib keldi. Shuningdek, bu davrda ta'lim tizimi orqali jamiyatni ideologik jihatdan shakllantirish ham muhim vazifa sifatida qaraldi. Maktab va o'quv muassasalari nafaqat bilim berish, balki yangi ijtimoiy qarashlarni shakllantirish vositasi sifatida ham faoliyat yuritdi. Shu sababli ta'lim mazmuni sovet mafkurasi asosida qayta tashkil etildi. Umuman olganda, 1917–1940-yillar O'zbekistonda zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishi uchun muhim tarixiy bosqich bo'ldi. Bu davrda amalga oshirilgan islohotlar natijasida yangi maktablar tarmog'i yaratildi, savodxonlik darajasi oshdi va milliy mutaxassislar tayyorlash tizimi shakllandi. Shu bilan birga, ushbu jarayonlar ta'lim tizimining keyingi rivojlanishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Sobirov Firdavs. Sovet davrida O‘zbekistonda ta’lim tizimining shakllanishi // Journal of New Century Innovations. – 2025. – October. – B. 362
2. O‘zbekiston Milliy arxivi (keyingi o‘rinlarda – O‘MA). – F. 837. – Ro‘yxat 3. – Ish 245.
3. Alisher Djuraev, Til siyosati va yozuv masalalari (Tashkent: Fan, 2004), 88.
4. С.А. Ҳайдаров. (2020). Ўзбекистон тарихини ўқитишда “Зафарнома”дан фойдаланишни имкониятлари. Science and Education. 192-198.
5. С.А. Ҳайдаров. (2020). Педагог-ўқитувчиларда ахборот коммуникация кўникмасини шакллантириш асослари. "Science and Education." Scientific journal